

”תחנה אמהות” ו”תחנה שלשה שערים”

מאת

ה. ליברמן

א

את דברי ה. ד. פרידברג ב”בית עקד ספרים”, שאת ”תחנה אמהות” חיברה מרת סעריל אשת ר’ יוקיל הורוויץ, מתקן הרב ראובן מרגליות באמרו כי המחברת אינה אשתו של ר’ יוקיל אלא בתו, ושמה אינה סעריל אלא שרה רבקה רחל לאה, ונקראות התחנות על שמה ”אמהות”¹. גם דברי הרב מרגליות צריכים תיקון. בשם ”תחנה אמהות” מצויות שתי תחנות שונות לשתי מחברות שונות, ואלו הן:

[1] תחנה אמהות. דיא תחנה האט מתקן גוועזן האשה הרבנית מרת שרה רבקה רחל לאה בת הרב הגאון המפורסם מהור”ר יוקיל סג”ל הורוויץ אב”ד דק”ק גלוגא רבתי, אשת המאור [הגדול?] הגאון החריף מהור”ר שבתי יצ”ו אב”ד דק”ק קראסני.² חמוש”ד, [לבוב?] ³. [8] עמ’ 16°.

רבנית זו, בת ארבעת השמות (למעשה אמנם קראו לה רק בשם האחרון, לאה) היתה מפורסמת כ”למדנית”. אביה, הרב ר’ יוקיל הורוויץ⁴ היה כמה שנים רב בבוליחוב שבגליציה, ור’ דוב מבוליחוב מזכיר אותה בזכרונותיו, והרי דבריו: ”... וקודם נסיעת הרב הגאון מה”ו יוקל... מקהלתנו נתקבל בנו הרב... מרדכי... לרב ואב”ד דק”ק באלחב במקום אביו... ואז היתה יושבת אצלו אחותו הצנועה מרת לאה ז”ל המלומדת המפורסמת, שנשארה פה אחרי נסיעת אביה ואמה לק”ק בראד... והיה כאשר הראה לי הרב איזה הלכה בגמרא לקראותה, והוא שכב לישון שינת צהרים... ואחותו האשה מרת לאה הנ”ל יושבת מרחוק... והשגיחה איך אני אינני מבין סוגית הגמרא ופירושי רש”י, ואמרה לי מה אתה שמה משתומם אמור נא... והתחלתי לאמר איזה דברי הגמרא שלפני... והיא התחילה לאמר בעל-פה דברי הגמרא או רש”י בשפה ברורה באר היטב ככתוב שמה, ומדבריה השכלתי”⁵.

הרי שהיתה בקיאה בגמרא בעל-פה, והרב ר’ יוסף שאול נאטאנזאהן אבד”ק לבוב אפילו מביא קושיא ששמע בשמה⁶. יש להעיר אמנם שקושיא זו גופא — בשינוי קל — מביא הרבי ממונקאטש, הרב חיים אלעזר שפירא זצ”ל (שלא ראה את דברי ר’ יוסף שאול הנ”ל), ששמעה בשם נכדתו של הרב ר’ יוקיל, הרבנית ביילא בת הרב יצחק הלוי הורוויץ אבד”ק המבורג [= ר’ איציקל

1 ארשת, ספר שנה לחקר הספר העברי, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי”ט, עמ’ 470.
2 ר’ דוב בוליחוב כותב בזכרונותיו (עמ’ 44), שהיתה נשואה להרבני אריה ליב בהרב אב”ד דק”ק דאבראמיל, ואולי נישאת בזוגה השני לר’ שבתי זה.
3 בעמוד אחרון קו קישוט המצוי בדפוס הרבנית יהודית.
4 בספר ”נשים למדניות” מאת שלמה אשכנזי, תל-אביב תש”ב, עמ’ סב, כותב המחבר: ”יתכן שר’ יעקב הורביץ זה, אביה של שרה, הוא גם אביו של ר’ ישעיה ר”מ דווילנא, שנולד בקראקא ומת בפולין בערך שנת 1695, מחבר ספר ”בית הלוי” (ויניציאה 1666)”. דברים הללו אינם אלא דברים בטלים ואין צורך להאריך בזה.
5 זכרונות ר’ דוב בוליחוב, עמ’ 44.
6 ”דברי שאול”, חידושי אגדות מכבוד הרב... יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן אבד”ק לבוב, לעמבערג תרל”ז, דף קיג ע”ג.

האמבורגר] בנו של הרב ר' יוקיל הנ"ל ז. ייתכן שבהמשך הזמן, במסירה מפה לפה, נתחלפו השמות, או שהנהוג היה בביתו של ר' יוקיל שגם הבנות, כמו הבנים, למדו תורה, וכמו בתו כך גם נכדתו היתה למדנית ועמדה גם היא על קושיא זו.

למדנותה של הרבנית שרה רבקה רחל לאה משתקפת גם מתוך "תחנה אמהות" שלה, שהיא דו־לשונית, מקור ותרגום. את המקור חיברה בארמית ובחרוזים ובתוכו אקרוסטיכון: "שרה רבקה רחל לאה בת הרב גאון עוזנו יעקב סג"ל", ואין האידיש אלא תרגום מהארמית (לא מילולי ולא חרוזי), ואותו אקרוסטיכון שבארמית משמש אקרוסטיכון גם להאידיש. ולא עוד אלא שהקדימה גם הקדמה בלשון־הקודש, בסגנון רבני מובהק, ומי שאינו יודע מראש מי הוא שכתב את ההקדמה לא יעלה על דעתו שכתבה רבנית ולא רב.

תחנה דו־לשונית זו היא יקרת המציאות ואינה ידועה לביבליוגרפים. היחיד שרשמה (משום הארמית החרוזית שבה) הוא ישראל דאוידאזן⁸. מסתבר שחדלו להדפיסה בשלמותה, שכן האנשים לא התענינו בתחנות, והנשים לא הבינו לא את הארמית שבתחנה ולא את לשון הקודש שבהקדמה, ולכן המהדורות הרבות של תחנה זו הן באידיש בלבד. ומכיון שבנוגע לתחנות נהגו המדפיסים בשרירות גדולה ועשו בהן כחפצם, הוסיפו מתחנה לתחנה, השמיטו ותיקנו — והנשים לא הבחינו ושפכו דמעות על כל תחנה שבאה לידיהן — השחיתו המדפיסים גם תחנה זו. גם לא הבינו שיש כאן אקרוסטיכון וקלקלוהו בכמה מהדורות, ומי שאינו יודע מראש על קיומו, לא יכירנו עוד. בכמה מהדורות אפילו שינו את שם התחנה וקראו לה: "תחנה פון ראש חודש בענטשן שרה רבקה רחל לאה" או סתם "תחנה פון ראש חודש בענטשן".

רבנית זו חיברה גם תחנה שניה, וזה שיערה:

תחנה מודה אני. דיא תחנה האט מתקן גווען האשה הרבנית מרת שרה בת הרב הגאון המפורסם מהור"ר (יוקיל) סג"ל הורוויץ אבד"ק דק"ק (גלוגא רבתי) אשת הרב המאור הגדול החריף מהורר (שבתי יצ"ו) אב בית דין דק"ק (קראסני).

מצויות מהדורות עם שער אחר בהשמטת שמה:

תחנה מודה אני. דיא הייליגי תחנה פון נייאם וואר אויס גטראכט, עס האט קיין שלעכטער מאן זיא גמאכט, ניערט איינר דער הט שטעטיגלעך גאטס פארקט אין זייער אכט. ווער זיא וועט כוונה זאגין אונ וועט זיא נעמין אין אכט, ווערט ער פאר זעכרט זיין ביא טאג אונ ביא נאכט.

תחנה בפני עצמה אמנם אין היא מצויה בהרבה מהדורות, כי לרוב ספוחה המדפיסים למהדורות של "תחנה אמהות" ועשו משתייהן תחנה אחת, בלי שום היכר שהן שתי תחנות. כמה גדולה הערבויה שגרמו המדפיסים בשרירותם!

[2] תחנה אמהות מן ראש חודש אלול. איין נייאה תחנה האט מתקן גוועזן (האשה הרבנית) סעריל בת הרב המפורסם מהור"ר יעקב סג"ל מדובנא, אשת הרב המאור הגדול הבקי בחכמה מהור"ר מרדכי כ"ץ זצ"ל רפפורט אבד"ק דק"ק אלעקסניץ⁹. מן זאל די תחנה לייאנן דעם גאנצן חודש אלול אלה טאג. אוך איז דרינגן תחנות וואש מן זאל זאגן אום (ראש השנה) ווען מן אויש נעמט די ספר תורות די (שלש עשרה

7 „דברי תורה“ (מהדורא תניינא), מונקאטש תרפ"ט, דף סה ע"א.

8 „אוצר השירה והפיוט“ כרך ב', עמ' 307.

9 ר' מרדכי זה חבר ספר „אמרי נועם“ שנדפס באלעקסניץ תקכ"ה, ובסופו: „רצעפטיין“ בלשון וכתב לטיין, ומכאן התואר „הבקי בחכמה“ שאינו מצוי בין תוארי הרבנים (על שער ספר „אמרי נועם“ כתוב: הבקי בחכמת הרפואה).

מדות). אך די תחנה פון שופר בלאזן די איז ארויש גנומן גווארן אויש פיל ספרים. בזכות זה וועט איר זוכה זיין אין (ארץ ישראל) אריין צו קומען במהרה בימינו אמן.

נראה שגם רבנית זו ידעה לשון הקודש, וכל פיסקה ופיסקה מתחלת באימרה בלשון הקודש, שמאותיותיהן הראשונות יוצא האקרוסטיכון: „סעריל בת הרב המאור הגדול כמהר״ר יעקב“. המדפיסים אמנם קלקלוהו בכמה מהדורות. מכיוון שלא ראיתי את ההוצאה הראשונה¹⁰ איני יכול לדון, מה עשו המדפיסים בנוסח התחנה גופא.

ובכן, הרי בטל פירושו של הרב מרגליות הנ"ל בטעם קריאת התחנה בשם „אמהות“, שהרי גם הרבנית סעריל קראה לתחנה שלה בשם „אמהות“. מסתבר ששם „אמהות“ הולם שתי תחנות אלו משום שארבע האמהות תופסות בהן מקום חשוב; בראשונה מתחננות הנשים שירחם השי״ת עליהן בזכות ארבע האמהות ופורטות זכות כל אחת ואחת מהן, — ובשניה פונות הנשים ישר אל האמהות שיעוררו רחמים עליהן לפני השי״ת, ולכל אמא ואמא בקשה מיוחדת.¹¹

מצויה עוד „תחנה אמהות“ עם שער זה:

תחנה אמהות אונד תפלת החיים. בזכות אונזערע אבות ואמהות, זאל השי״ת אונז געבען שנות חיים, אונד דורך אונזרע דמעות, זאל גאט ב״ה אפנען דיא שיערי שמים, צו זעהען אונזערע טהרערען, אונזערע תפלות מיט רחמים אונד רצון צו ערהערען. גאנץ נייא הערויס געגעבען פאן האשה הצנועה המהוללה מנשים באוהל תבורך מרת הדס אשת הרבני המנוח מה״ו יי דל זצ״ל מק״ק אדווייש. נדפס פה ק״ק ליססא בשנת תקפ״ד. געדרוקט אין דער העברעאישען בוכדרוקערייא.

תחנה זו אמנם אינה עצמאית אלא חלק מ„תחנה אמהות“ של הרבנית סעריל (מס' ב' הנ"ל) בצירוף תחנה „תפלת החיים“, המצויה בכמה מהדורות כתחנה בפני עצמה, והצנועה מרת הדס לא חידשה כאן כלום ויש לחשבה רק כמו־לית.

ב

ד״ר י. צינברג בספרו „די געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן“ (כרך 6 עמ' 290) מצטט מתוך „תחנה שלשה שערים“ של שרה בת־טובים שורות אלו: „איך בעט... אלי הייליגי מלאכים זאלין פר מיר בעטן אז מיינה ביידה תחנות זאלן ווערן איין קרוין אויף זיין הייליגן קאפ, אמן“. מנדל פיאקאז, ב„השלמות“ לתרגום העברי של ספר זה, העיר על כך: „בהוצאה של שנת 1853 שהיתה בידינו, כתוב: „איין לויב אויף זיין הייליגן נאמן“ (שבח לשמו הקדוש). יתכן שהכריעה כאן מגמת הרחקת ההגשמה (איין קרוין אויף זיין הייליגן קאפ) („תולדות ספרות ישראל“ כרך ד' עמ' 268). צחוק הוא לעשות את מדפיסי התחנות לפילוסופים החוששים להגשמת הבורא על ידי נשים אומרי תחנות; הטעם לשינוי הנוסח הוא אחר. שרה בת־טובים נתכוונה כאן למאמר חז"ל (חגיגה י"ג ע"ב); סנדלפון (או מטטרון) קושר כתרים לקונו מתפלותיהן של ישראל¹², והיא מבקשת את המלאכים, שגם משתי התחנות שלה יקשרו כתרים לראשו של הקב"ה. והנוסח הנ"ל המצוטט על ידי צינברג הוא עיקר. כן להלן בתחנה זו גופא: „דיא וואש טוען תפלה אלי ערב ראש חודש זאל זיין איין קרוין צום מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא“. אלא שהתערב הבחור הזעצר ובאחת המהדורות הקדומות הכניס שתי תיבות ממקור אחר שאינן שייכות לכאן ויצא נוסח זה: „זאל זיין איין קרוין אויף זיין

10 הביבליוגרף שמואל ווינער רושם: לבוב תקמ"ד (דעת קדושים, פטרבורג תרנ"ו—ג"ח, עמ' 165, הערה XX). אלעזר שולמאן רושם: פרנקפורט דאדור 1783 (שפת יהודית אשכנזית וספרותה" עמ' 69).

11 ועיין י. צינבערג, „די געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן“, כרך ו', עמ' 291—293. ועיין עוד ש. ניגער, בלעטער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור, ניוארק 1959, עמ' 89.

12 עיין בספרו של הרב ראובן מרגליות „מלאכי עליון“ בערך „מטטרון“ ובערך „סנדלפון“.

הייליגן נאמן זיין קאפ", נוסח מבולבל ומחוסר הבנה. ומכאן נכנס נוסח מבולבל זה לכמה מהדורות התחנה על ידי מדפיסים, שלא הרגישו בדבר או שהרגישו בו ולא היה איכפת להם. (נזדמנו לידי הרבה מהדורות עם נוסח זה). היו אמנם מדפיסים שהרגישו בדבר ורצו לתקן, אבל מכיון שלא הבינו שהכוונה כאן למאמר חז"ל הנ"ל, לא ידעו כיצד לתקן וקלקלו עוד יותר; אחד, למשל, תיקן: "עס זאל ווערדען איין קרוין אויף זיין הייליגען נאמען" (מהדורת ליססא חש"ד), אבל מקומו של הכתר הרי הוא על הראש וכיצד אפשר לשים כתר על השם? שני תיקן: "עס זאל ווערין איין קרוין אויף דעם קאפ פון זיין הייליגן נאמען" (מהדורת זיטאמיר תרכ"ז), אבל כלום יש ראש לשם? שלישי השמיט לגמרי את ענין הכתר והדפיס: "אז מיינע בידי תחנות זאלין אן גנומן ווערין" (מהדורת לובלין תרל"ו), ורביעי (מהדורת ווילנא 1853 שנודמנה למר פיאקאז') תיקן כנ"ל, אבל הנוסח הנכון הוא המצוטט ע"י מר צינברג הנ"ל.

אגב אורחא יש לתקן את טעותו של ח. ד. פרידברג בנוגע לתחנה "שלשה שערים", שמיחסה למרת סעריל אשת הרב יוקיל הורוויץ, וטעה בשתים: מרת סעריל לא היתה אשתו של הרב יוקיל הורוויץ אלא של הרב מרדכי רפפורט כנ"ל, ולא היא שחיברה תחנה "שלשה שערים" אלא שרה בת טובים המפורסמת. בין הנשים מחברות תחנות הרי שרה בת טובים היא המפורסמת ביותר, ובין תחנותיה הרי התחנה "שלשה שערים" היא הפופולארית ביותר¹³ וזכתה למהדורות רבות.

13 תחנה אחרת של שרה בת טובים בשם המוזר "תחנת שער היחוד על עולמות" לא מצאה כנראה חן בעיני הנשים ולא הדפיסה יותר והיא יקרת מציאות.